

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.18>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВЛАДИ ТА НАСИЛЛЯ

Дмитро Кундельський

*Національний університет «Острозька академія»,
кафедра політології та національної безпеки
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

У науковому середовищі є різні підходи до пояснення сутності влади та її взаємозв'язку із насиллям. У статті проаналізовано найбільш відомі теорії та підходи, що його розкривають.

З точки зору реляційних теорій влада розглядається як відносини між індивідами, де визначальним є здійснення впливу суб'єкта влади на об'єкт за допомогою різних засобів, у тому числі і примусу, а також контроль над його поведінкою, цінностями та переконаннями.

У руслі теорій соціального обміну владні відносини виникають тоді, коли об'єкт влади має потребу в ресурсах, якими володіє суб'єкт влади. В обмін на частину цих ресурсів суб'єкт влади вимагає від об'єкта підпорядкування.

Згідно з функціоналізмом влада розглядається як атрибут соціальної системи, яка здійснює визначальний вплив на процеси всередині суспільства.

Традиційним поглядом у політологічній думці є такий, де насилля розглядається як неодмінний атрибут влади, без якого неможливе здійснення державної влади. Цю парадигму підтримували, зокрема, такі мислителі та вчені, як Н. Маккіавеллі, Т. Гоббс, К. Маркс та ін.

У ХХ ст. з'являються нові підходи до пояснення влади, що не отожднюють останню з насиллям, а розрізняють ці явища. Так, Х. Арендт вважає, що влада у державі ґрунтується насамперед на народній підтримці, а не насиллі і відповідає насамперед людській здатності діяти узгоджено, тоді як насилля має виключно інструментальний характер.

Подібні думку розділяють і німецькі вчені Н. Луман та Ю. Хабермас крізь призму комунікативного підходу в розумінні сутності влади, який характерний для сучасного постіндустріального розвитку країн. Влада постає в їх розумінні не як жорсткі ієрархічні відносини, а як генералізований засіб комунікації у суспільстві, що передбачає можливість вибору для керівника і підлеглих у процесі взаємодії декількох альтернатив поведінки, і чим більшою є свобода вибору, то тим могутнішою є влада. Такий погляд можна вважати актуальним саме в інформаційну добу, адже він пропонує зміни соціальної ситуації через владну комунікацію.

Підсумовуючи вище наведені думки науковців, бачимо, що їхні позиції формувались у процесі історичного розвитку суспільних відносин, у ході яких сутність взаємозв'язку влади і насилля змінювалась залежно від історико-політичних чинників, змінювались механізми легітимації силових впливів.

Ключові слова: влада, насилля, реляційні теорії, теорія соціального обміну, системна теорія (функціоналізм), інструментальний підхід, антиномічний підхід, комунікативний підхід.

Влада є тим явищем, яке пронизує практично будь-яку сферу суспільного життя. У традиційних поясненнях влада тісно пов'язана із насиллям, а проблема насилля супроводжує всю історію відносин між владою та індивідом. Водночас влада є предметом вивчення багатьох суспільних наук і центральною категорією у політології. Тому важливо проаналізувати основні підходи до взаємозв'язку влади та насилля.

Насамперед варто відзначити, що влада, як і насилля, є багатогранним феноменом, тому доцільно конкретизувати це поняття у контексті цього наукового дослідження, тобто

у соціально-політичному аспекті. У *широкому* розумінні влада визначається як право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі, а *політична влада* – як здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і політичну поведінку людей та їхніх об'єднань за допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету, права, насилля [1, с. 121, 431].

У політичній науці є декілька пояснень, які з різних позицій трактують її природу, але у своїй сукупності надають цілісне уявлення про її сутність.

З точки зору *реляційних* теорій (від англ. relations – відносини) влада розглядається як відносини між суб'єктами, характерною рисою яких є здійснення впливу один на одного. Методологічні основи такого підходу були сформульовані німецьким соціологом М. Вебером, за визначенням якого «влада є можливістю реалізовувати власну волю усупереч супротиву інших, незалежно від того, на чому ґрунтується така можливість» [2, с. 35].

Пояснення Вебера поділяє значне коло сучасних дослідників. Так, американські вчені Дж. Френч та Б. Рейвен розглядають владу як «потенційну здатність, яку має у своєму розпорядженні група чи індивід, щоб з її допомогою впливати на іншого» [3, с. 609]. П. Блау зберігав момент примусу в розумінні влади, характерний для М. Вебера, і визначав це поняття як здатність одного індивіда чи групи здійснювати свою волю з допомогою страху чи відмовляючи у звичайних винагородах, чи у формі покарання, незважаючи на неминучий опір; при цьому обидва способи впливу є негативними санкціями [4, с. 117].

У 50-х рр. ХХ ст. американські політологи, представники біхейвіоризму – Г. Лассуел та А. Каплан запропонували розглядати владу насамперед як вид впливу і, відповідно, визначають владу як стосунки двох акторів таким чином: «А» має владу над «В» стосовно цінностей «С», якщо «А» бере участь в ухваленні рішень, що впливають на політику «В», пов'язану з цінностями «С». Тобто влада виявляється у відносинах між двома суб'єктами, що передбачає прийняття рішень [5, с. 289]. Під «рішеннями» вони розуміли політику, що спирається на суворі санкції. Останні мають місце не лише тоді, коли суб'єкт безпосередньо використовує ресурси влади для подолання опору об'єкта, а й у ситуаціях, де санкції лише очікуються, – об'єктом. Запропонована Х. Лассуелом і А. Капланом концепція влади дає змогу врахувати можливість використання санкцій у тих ситуаціях, де бажаний результат ще не досягнутий. Саме загроза санкцій відрізняє владу від простого впливу, вважали дослідники [5, с. 329].

У руслі реляційних теорій варто відзначити і концепцію влади Р. Даля, який розглядав владу як контроль над поведінкою: «А» має владу над «В» настільки, наскільки може змусити «В» робити щось, що «В» в іншому випадку не став би робити» [6, с. 407]. Іншими словами, поведінка «В» спричинена поведінкою «А», тобто влада передбачає причинно-наслідковий (каузальний) зв'язок, який відповідає прагненню впливати на причини в реальному світі для досягнення потрібних результатів. Проте вчений визнавав, що таке пояснення влади створює і деякі труднощі, оскільки каузальний ланцюг може складатися з багатьох ланок, що робить «неможливим знати, чи всі необхідні фактори реального світу враховуються в дослідженні» [5, с. 331].

Однією з найбільш розроблених концепцій є концепція влади американського соціолога П. Блау – найвідомішого теоретика *соціального обміну*. П. Блау вважав владу різновидом соціального обміну, визначаючи її як «здатність індивідів чи груп нав'язати свою волю іншим усупереч їх опору за допомогою загрози покарання чи відмови від регулярних винагород, оскільки і перше, і друге, урешті-решт, виступають як негативні санкції» [7, с. 293]. Таким чином, згідно з П. Блау владні відносини виникають тоді, коли об'єкт влади має потребу в ресурсах, якими володіє суб'єкт влади. В обмін на частину цих ресурсів суб'єкт

влади вимагає від об'єкта підпорядкування і виконання конкретних розпоряджень і наказів. Тобто влада виявляється похідною як від потреби індивіда в дефіцитних ресурсах, так і від загрози застосування негативних санкцій (обмеження доступу до ресурсів).

У руслі *функціоналізму* влада розглядається як атрибут соціальної системи. Найбільш знаний представник структурного функціоналізму Т. Парсонс визначав владу як узагальненого посередника. Її роль у політиці подібна до тієї, яку відіграють гроші в економіці. Він визначав владу як реальну можливість здійснювати вплив на різні процеси у системі. Т. Парсонс розглядав владу як частину ширшої системи механізмів соціального контролю, яка орієнтована на виконання елементами системи своїх функцій, досягнення колективних цілей, на реалізацію системно-інтеграційних цінностей і передбачає в разі непокори застосування негативних санкцій. Цінність влади полягає у виконанні нею своїх функцій. Владу, за Т. Парсонсом, – це перш за все інституційована могутність, яка пов'язана з найвищим становищем у системі соціальної стратифікації. Але ця система сама є похідною від ціннісних орієнтацій. Отже, влада ґрунтується на цінностях і ціннісних уявленнях суспільства [8, с. 109].

Дискусійним серед науковців залишається питання щодо взаємозв'язку влади та насилля.

Традиційним поглядом у політологічній думці є такий, де насилля розглядається як невідмінний атрибут влади (*атрибутивний підхід*). Так, ще Н. Маккіавеллі розглядав насилля як інструмент утримання влади, адже реалізація державної влади неможлива без засобів примусу та насилля [9, с. 37].

Т. Гоббс був одним із перших дослідників в історії новітньої політичної думки, який розглядає силовий примус як законний спосіб соціально-політичного управління. В рамках його підходу держава розглядається головним політичним інститутом, який монополізує насилля та повинен захищати суспільство і встановлювати норми правопорядку. В таких умовах насилля перетворюється на невід'ємний складник державної влади [10, с. 75].

Карл Маркс, німецький філософ, фактично ототожнював державну владу із насиллям та примусом. Держава у марксистському розумінні завжди виступає політичною формою насилля економічно панівного класу, набуває форми «знаряддя» насилля одного класу над іншим [11, с. 13].

Трактування феномена влади як реальної сили (тобто засобу реалізації волі) дотримуються і прихильники «силової моделі» влади англо-американської школи «політичного реалізму», які як у внутрішній (Д. Кетлін), так і в міжнародній (Р. Моргентау) політиці визначають владу як силову дію політичного суб'єкта, що контролює певні ресурси і у разі необхідності використовує навіть пряме насилля [5, с. 332].

Значно розширив традиційний погляд на зв'язок влади й насилля французький філософ та історик ХХ ст. Мішель Фуко, який вважав, що влада, порядок і насилля є незмінними атрибутами держави. А останню порівнював з паноптикумом, тобто тотальним наглядцем за життям індивідів. Встановлення «нагляду» за індивідами є природним продовженням правосуддя, просоченого дисциплінарними методами і екзаменаційними процедурами. Не дивно, зазначає мислитель, що в'язниці схожі на заводи, школи, казарми і лікарні, які своєю чергою схожі на в'язниці [12, с. 41–42].

Слід відзначити, що влада, яка діє з допомогою щільної мережі безперервного контролю, існувала не завжди, а виникає в епоху зародження індустріального суспільства (XVII–XVIII ст.). Ця влада спрямована не на природні ресурси, а на людей, їхні дії, працю, час та діє за принципом мінімізації витрат та максимізації ефективності [13, с. 54–56].

Таким чином, насилля, за М. Фуко, хоч і тісно пов'язане з владою, проте на сучасному етапі розвитку суспільства воно є насиллям суспільної норми, а сама влада не є атрибутом виключно держави, а проявляється між усіма інститутами суспільства.

Значний внесок у дослідження взаємозв'язку влади і насилля зробив німецький соціолог М. Вебер, який вказував, що насилля є головним засобом здійснення державної влади. Заслуга вченого полягає в обґрунтуванні легітимності державного насилля. Насилля у відносинах між людьми не перетворилося б на державу, якби воно не спиралося на визнання та віру (довіру) людей до його необхідності, сакральності, законності тощо. Тобто державна влада є відносинами панування між людьми, котрі спираються на легітимне насилля, тобто люди визнають авторитет тих, хто панує над ними [2, с. 645]. Легітимність влади означає згоду народу з владою, коли народ добровільно визнає її право приймати рішення, які мають виконуватись. Чим нижчий рівень легітимності, тим частіше влада буде спиратись на силовий примус [14, с. 200].

Проте монополія на застосування насилля владою породжує низку дилем. Французький філософ П. Рікер у своїй праці «Історія та істина» зазначає, що разом із державою з'являються конкретні форми насилля, що мають легітимний характер. Адже держава володіє монополією фізичного примусу, що позбавило індивідів права самим вершити правосуддя; індивід може звернутись зі скаргою на насилля з боку держави, але держава – це остання інстанція, на яку поскаржитись вже нема кому. Вчений ототожнює державу із владою примусу, вважаючи, що держава розкривається як синтез легітимності й насилля, тобто як моральної сили, спроможної вимагати, й фізичної сили, спроможної примушувати [15, с. 271–272].

У тій самій праці П. Рікер звертає увагу на дилему легітимності державного насилля. На його думку, поєднання права й сили в державі створює проблему, набуваючи форми усталеного насилля – насилля правосуддя та справедливості. Держава є тією інстанцією, що утримує монополію на покарання, що зумовлює асиметричні стосунки між громадянами і державою. Виходячи з позицій християнської моралі, автор пише: «Влада не може походити від любові, адже навіть у своїй найпоміркованішій, найлегітимнішій формі правосуддя – це вже спосіб відповідати злом на зло» [15, с. 274–275].

Таке інституціоналізоване насилля держави, вважає П. Рікер, може породжувати ще більші проблеми, коли воно виходить за межі каральної інституції: «коли проголошують, що батьківщина в небезпеці, й громадянина кличуть до зброї, коли революційна ситуація виводить його на перехрестя двох насильств: одного, яке захищає усталений лад, і другого, яке торує шлях до влади для нових суспільних прошарків, що несуть послання соціальної справедливості, або, нарешті, коли визвольна війна простягає руку війні зовнішній, щоб зламати тиранію» [15, с. 279].

На думку французького філософа, заборона на вбивство створює межу, за яку насилля з боку держави не має права переступати, проте держава ніколи себе не втримувала й ніколи не втримує в межах заборони на вбивство [15, с. 281, 283].

У контексті взаємозв'язку влади та насилля слід відзначити, що є вчені, які категорично протиставляють владу та насилля (*антиномічне* розуміння влади).

Так, американський філософ німецького походження Х. Арндт у своїй праці «Про насилля» ставить питання: «Чи не буде зникнення насилля між державами означати кінець влади (power)?». Далі вона підважує аргументи тих мислителів, які розглядають владу як «інструмент панування» (Жувенель), «інструмент примусу» (Вольтер) чи «можливість відстояти свою волю всупереч чужому опору» (М. Вебер). Тобто тих авторів, які не розділяють владу і насилля [16, с. 22–23].

Проте Х. Арендт стверджує, що існує й інша традиція, яка пояснює природу влади, апелюючи до політичного устрою еллінського міста-держави Афіни та давньоримської республіки, які мали уявлення про владу і закон, яке не ґрунтується на відносинах панування та підкорення і, відповідно, не ототожнює владу (power) і панування (rule) або закон і наказ. Інститути держави наділяє владою саме народна підтримка, яка є продовженням тієї згоди, яка і створила закони держави. Всі політичні інститути – це прояви і здійснення влади; вони коженіють і розпадаються, як тільки втрачають підтримку влади народу.

У цьому полягає одна з найбільш наочних відмінностей між владою і насиллям, з точки зору Х. Арендт: влада завжди потребує підтримки безлічі людей, тоді як насилля може обходитися без такої підтримки, оскільки тримається на певних інструментах його здійснення [17, с. 47–49].

Влада, на противагу насиллю, на думку Х. Арендт, насамперед відповідає людській здатності діяти злагоджено. Коли йдеться про когось, хто перебуває «при владі», то насправді мається на увазі, що впливова група людей надала повноваження діяти від їхнього імені. Ніколи не існувало такої влади, яка би спиралася виключно на засоби насилля. Навіть така форма деспотичного панування, як влада рабовласника над рабами, що завжди перевершують його чисельністю, була заснована не на перевазі засобів примусу як таких, а в перевазі організації влади, тобто в організованій солідарності рабовласників [17, с. 52–59].

Насилля з'являється там, де влада опиняється під загрозою, воно здатне зруйнувати владу, проте абсолютно не здатне її створити. Воно інструментальне за своєю природою і може бути раціональним настільки наскільки воно ефективне для досягнення мети, яка повинна це насилля виправдати. Насилля не є двигуном ні історії, ні революції, ні прогресу, ні реакції; але воно може сприяти оголенню невдоволення у суспільстві і звернути до нього увагу громадськості [17, с. 66–93].

«Всяке зменшення влади провокує насилля, хоча б тому, що ті, хто має владу і відчуває, як вона вислизає у них з рук, завжди з труднощами опиралися спокусі замінити владу, яку втрачають, насиллям», – резюмує американська дослідниця [17, с. 101].

На ненасильницькому характері влади наполягає і німецький соціолог Н. Луман, що постає у його розумінні як символічно генералізований засіб комунікації у соціальних системах, що передбачає можливість вибору для кожної зі сторін у процесі владної комунікації декількох альтернатив дій або бездіяльності. Якщо у суспільстві збільшується ступінь свободи кожної зі сторін, тобто збільшується можливість альтернатив, то влада стає могутнішою. Вчений відзначає, що влада стає більш могутньою, якщо здатна домагатися визнання своїх рішень за наявності привабливих альтернатив дій або бездіяльності. Зі збільшенням свобод підлеглих вона тільки посилюється [18, с. 18–20, 29]. У цьому полягає відмінність влади від «примусу до будь-якої конкретної дії», крайнім виявом якого виступає фізичне насилля. А саме насилля виникає як дефіцит влади, що означає «відмову від переваг символічної генералізації, відмову від того, щоб управляти селективністю партнера» і тому не може функціонувати як символічно узагальнений засіб комунікації, що координує дії підлеглих [18, с. 19].

Аналізуючи концепцію Н. Лумана, українська дослідниця А. Башук стверджує, що «влада – це лише можливість, шанс, потенція (позитивні досягнення можновладця, обіцянки захисту, грошових компенсацій тощо), які реалізуються за безпосередньою участю підлеглого, певних його дій, поведінки. При цьому підлеглий, як і особа, що наділена владою, володіє комбінацією альтернатив, які оцінює на основі очікувань, вибираючи ту або іншу поведінку: з боку підлеглого – підтримка або критика владних рішень, з боку влади –

застосування санкцій. Проте механізм влади у Н. Лумана передбачає взаємне уникнення негативних альтернатив: можновладець уникає застосування каральних санкцій (погроз, покарань, фізичного впливу), а підлеглий уникає непослуху [19, с. 54].

Найбільш визнаним представником комунікативної парадигми пояснення влади є німецький філософ і соціолог Ю. Хабермас, який розрізняє комунікативну владу, що виникає з політичної комунікації у вигляді суспільної думки, та адміністративну владу, що належить державному апарату. Комунікативна влада базується на своєрідній структурі публічної комунікації, що орієнтована на досягнення взаєморозуміння. Основою політичної комунікації є деліберативний стиль, який формує владні настанови, спрямовані на соціальну співпрацю, відкритість, готовність сприймати розумні аргументи інших осіб так само, як і власні. Дискусія щодо думок має легітимізаційну силу стосовно доступу до владних позицій і визначає спосіб здійснення політичного владарювання [20, с. 388–389].

Таким чином, у сучасних демократичних суспільствах будь-які примус чи насилля є несумісними з комунікативною владою, адже вона передбачає політичний дискурс і знаходження такої позиції, яка була би прийнятною для всіх членів суспільства.

Таким чином, проаналізовані вище наукові підходи та теорії щодо взаємозв'язку влади та насилля дають змогу більш об'єктивно та глибоко його зрозуміти. Проте одні науковці акцентують увагу на таких аспектах, як примус, контроль чи насилля, як інструмент здійснення влади; інші ж категорично відкидають їх взаємозв'язок. На думку автора, влада не може існувати та функціонувати виключно завдяки засобам насилля, проте останнє все ж може виступати як один із можливих інструментів її здійснення, виступаючи в ролі засобу легітимного чи нелегітимного примусу.

Список використаної літератури

1. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В.П. та ін. Київ : Знання України, 2002. С. 121, 431.
2. Вебер М. Избранные произведения. Москва, 1990. 808 с.
3. French J.R., Raven B. The bases of social power. *Group dynamics: Research and theory*. London, 1960. P. 609.
4. Blau P. Exchange and power in social life. New York, 1964. P. 117.
5. Дем'яненко Б.Л. Розвиток кратологічних знань в Україні. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2011. 794 с.
6. Dahl R.A. Power. *International encyclopedia of the social sciences*. New York. 1968. Vol. 12. P. 407.
7. Blau P.M. Differentiation of Power. *Political Power: A Reader in Theory and Research* / ed. by Roderick Bell, David V. Edwards, and R. Harrison Wagner. New York : The Free Press; London : Collier-Macmillan, 1969. P. 293.
8. Политология : Учебное пособие / под ред. А.С. Тургаева, А.Е. Хренова. Санкт-Петербург : Питер, 2005. С. 109.
9. Н. Маккиавелли. Государь. АСТ Москва. 2009. С. 37.
10. Брехаря С.Г. Політичне насилля як атрибут влади. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 2. С. 75.
11. Ленин В.И. Государство и революция. Полн. собр. соч., изд-е 5-е. Москва : Изд-во политической литературы, 1969. Т. 33. С. 13.
12. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. Москва : Ad Marginem, 1999. С. 41–42.
13. Фуко М. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975–1976 учебном году. Санкт-Петербург : Наука, 2005. 312 с.

14. Соціологія політики: Енциклопедичний словник. / Авт.-упоряд.: В.А. Полторака, О.В. Петрова, А.В. Толстоухова. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2009. С. 200.
15. Поль Рикер. История и истина. Санкт-Петербург : Алетея, 2002. 400 с.
16. Арндт Х. О насилии. «Новое издательство». 1969. С. 22–23.
17. Арндт Х. О насилии. / Пер. с англ. Г.М. Дашевского Москва : Новое издательство, 2014. 148 с.
18. Луман Н. Власть. / Пер. с нем. А.Ю. Антоновского. Москва : Праксис, 2001. 256 с.
19. Башук А.І. Влада як засіб соціальної комунікації у системній теорії Н. Лумана. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, IV(18), I.: 109, 2016. С. 54.
20. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. Санкт-Петербург : Наука, 2001. С. 388–389.

INTERCONNECTION BETWEEN VIOLENCE AND POWER

Dmytro Kundelskyi

*The National University of Ostroh Academy,
Department of Political Science and National Security
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine*

There are different approaches in the scientific community to explaining the nature of power and its relationship to violence. The article analyzes the most well-known theories and approaches that reveal it.

From the point of view of relational theories, power is seen as a relationship between individuals, where the decisive factor is the influence of the subject of power on the object through various means, including coercion, as well as control over its behavior, values and beliefs.

In line with theories of social exchange, power relations arise when the object of power needs the resources possessed by the subject of power. In exchange for part of these resources, the subject of power requires the object of subordination.

According to functionalism, power is seen as an attribute of the social system, which has a decisive influence on the processes within society.

The traditional view in political science is one where violence is seen as an indispensable attribute of power, without which the exercise of state power is impossible. This paradigm was supported in particular by such thinkers and scientists as N. Machiavelli, T. Hobbes, K. Marx and others.

In the twentieth century new approaches appear in the explanation of power, which do not equate the latter with violence, but distinguish these phenomena. Thus, H. Arendt believes that power in the state that is based primarily on popular support, not violence, and corresponds primarily to the human ability to act in concert, while violence is purely instrumental.

Similar views are shared by German scholars N. Luhmann and J. Habermas seen in the context of a communicative approach to understanding the essence of power, which is characteristic of modern post-industrial development. Power appears in their understanding not as a rigid hierarchical relationship, but as a generalized means of communication in society, which provides a choice for the leader and subordinates in the process of interaction of several behavioral alternatives and the greater the freedom of choice, the more powerful is power. This view can be considered relevant in the information age, because it offers changes in the social situation through authoritative communication.

Summarizing the above opinions of scholars, we see that their positions were formed in the process of historical development of social relations, during which the essence of the relationship between power and violence changed depending on historical and political factors, changed the mechanisms of legitimation of force.

Key words: power, violence, relational theories, theory of social exchange, system theory (functionalism), instrumental approach, antinomic approach, communicative approach.